

การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน

The Creation of Rhythm and Pattern Movement for Isan Long Drum

ภิกพ ปิ่นแก้ว^{1*}

Piphop Pinkaew^{2*}

(Received: 1 September 2024; Revised: 29 November 2024; Accepted: 18 December 2024)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่องการสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับการเรียนการสอนและการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบการบรรเลงจังหวะกลองยาวโบราณ เป็นการบรรเลงที่คงความเป็นเอกลักษณ์ ทั้งจังหวะและลีลากระบวนท่าในการบรรเลงและรูปแบบการแปรแถว 2) รูปแบบการบรรเลงจังหวะกลองยาวแบบประยุกต์ เป็นการผสมผสานจังหวะกลองยาวเข้ากับการบรรเลงพิณอีสาน และพิณเบสไฟฟ้าแบบร่วมสมัย เพื่อทำให้เกิดอรรถรสและมีความน่าสนใจต่อผู้ที่มารับชมรับฟังมากขึ้น และผู้วิจัยได้ กำหนดเครื่องดนตรีในวงกลองยาวอีสาน ได้แก่ กลองยาว 10 ใบ กลองรำมะนาอีสาน 4 ใบ ฉาบใหญ่ 2 คู่ ช้องโหม่ง 1 ใบ พิณไฟฟ้า 1 ตัว และพิณเบสไฟฟ้า 1 ตัว

คำสำคัญ: การสร้างสรรค์, กลองยาวอีสาน, กระบวนท่ากลองยาว

Abstract

This qualitative research aimed to examine the creation of rhythm and movement patterns for the Isan long drum to enhance education and promote the culture and arts of northeastern Thailand. The research results revealed that the creation process of rhythm and style for the Isan long drum can be divided into two styles: 1) the traditional style of playing the ancient long drum rhythm, which preserves its uniqueness in rhythm, style, and row variation format, and 2) the applied style of playing the long drum rhythm, which combines the rhythm of the long drum with the Isan lute as well as contemporary electric bass harp to create enjoyment and greater interest among audiences. The researcher determined that the instruments in the Isan long drum ensemble include 10 long drums, 4 Isan rammanna drums, 2 pairs of large cymbals, 1 head gong, 1 electric zither, and 1 electric bass zither.

Keywords: Creativity, Isan long drum, Long drum pose

^{1*} ผู้ช่วยศาสตราจารย์, อาจารย์ประจำสาขาวิชาดนตรี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

^{2*} Assistant Professor, Lecturer at Department of Music, Faculty of Humanities and Social Sciences, Udon Thani Rajabhat University

* Corresponding author, E-mail: pipoppinkaew@gmail.com

บทนำ

“กลอง” เป็นสิ่งเสพหนัง เป็นสิ่งบันเทิง เป็นสิ่งปลุกเร้า และเป็นสิ่งบูชาแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของคนทั่วโลก ในต่างประเทศเขาจะมีงานประชันกลองนานาชาติ แสดงถึงเทคนิคการตีกลอง การละเล่นกลองเนื่องในงานต่าง ๆ อันเป็นวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติ กลองของไทยชนิดที่มีหางยาวปลายหางจะบานออกเหมือนลำโพง เรียกว่า “กลองยาว” มีการละเล่นอยู่ทั่วทุกภาคแต่จะเรียกชื่อต่างกันไปแต่ละท้องถิ่น (Sudsanan, 2022) “กลอง” เป็นเครื่องดนตรีประเภทตีกระทบ ประกอบด้วยแผ่นวัสดุบางหุ้มทับไม้ที่มีโพรงกลวง วัสดุมักทำด้วย “แผ่นหนังสัตว์” ซึ่งยึดติดกับโครงให้ตึง ทำให้เกิดเสียงโดยการตีด้วยไม้หรือตีด้วยมือ “กลอง” ถือว่าเป็นเครื่องดนตรีที่เก่าแก่ที่สุดในโลก ในอดีตวัสดุหุ้มกลองจะทำจากหนังสัตว์ฟอกให้เป็นแผ่นบาง ตากให้แห้ง จึงนำมาซึ่งหุ้มเป็นหน้ากลอง ปัจจุบันมีการพัฒนากลองที่ใช้วัสดุจำพวกพลาสติกหุ้ม ซึ่งจะให้เสียงที่แตกต่างกันออกไป การใช้อุปกรณ์ในการตีกลอง ที่ทำจากพลาสติกจะต้องใช้ไม้ช่วยตี เพื่อช่วยให้เกิดเสียงที่ตั้งขึ้น เช่น กลองสนเนอร์ และกลองซูด เป็นต้น ส่วนกลองที่ทำมาจากหนังสัตว์ ไม่จำเป็นที่จะต้องใช้ไม้ตี เนื่องจากเราสามารถใช้มือตีลงไปโดยตรง ก็จะทำให้เกิดเสียงดังก้องกังวานพอตัวอยู่แล้ว เช่น กลองยาว กลองรำมะนา ตะโพน เป็นต้น แต่ก็มีกลองที่จำเป็นต้องใช้ไม้ตีก็มี เช่น กลองสะบัดชัย กลองทัด เนื่องจากเป็นกลองขนาดใหญ่ จึงไม่สามารถใช้มือตีได้ กลองที่ใช้ในการตีบอกเหตุส่วนใหญ่ “กลองเพล” ตีในการส่งสัญญาณ เหาที่เสียงกลองจะดังไกลไปถึง (Kotkanta, 2021)

กลองหางหรือกลองยาวอีสาน เป็นเครื่องดนตรีในตระกูลของเสียงเกิดจากการสั่นสะเทือนของแผ่นหนัง ชาวผู้ไทเรียกชื่อว่า “กลองหาง” ทำด้วยไม้ขนุน ซึ่งด้วยหนังวัว หน้าเดียว นิยมนำมาบรรเลงในขบวนแห่หรือแข่งต่าง ๆ และใช้ในวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน (โปงลาง) ลักษณะของกลองหางหรือกลองยาวอีสานโดยทั่วไปนิยมเรียกชื่อว่า “กลองยาว” ซึ่งลักษณะทรวดทรงคล้ายกับกลองยาวภาคกลาง แต่แตกต่างตรงรูปทรงตัวกลองยาวอีสานจะยาวกว่ากลองยาวภาคกลาง ส่วนหางกลองจะสั้นกว่าของกลองยาวภาคกลาง และหางของกลองยาวอีสานจะบานออกสามารถตั้งได้โดยไม่ล้ม กลองหางหรือกลองยาวอีสานมีขนาดความสูงประมาณ 80-90 เซนติเมตร นิยมทำจากไม้ขนุนเนื่องจากไม้ขนุนไม่แข็ง และมีน้ำหนักเบา และมีสีส้มสวยงาม มีเส้นผ่านศูนย์กลางของหน้ากลองประมาณ 9-10 นิ้ว หน้ากลองนิยมทำจากหนังวัวเล็กหรือวัวรุ่น ๆ เพราะมีหนังบางและมีความยืดหยุ่นดี (Phonkhet, n.d., p. 2)

กลองยาวเป็นเครื่องดนตรีประเภทตี ที่มีเสียงที่เข้าไปตามจังหวะของการตี กลองยาวเป็นเครื่องดนตรีที่รู้จักของคนทั่วไปแพร่หลายไปทุกภูมิภาคของไทย อาจเป็นเพราะการบรรเลงที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและเสียงดังมีความเร้าใจจึงทำให้กลองยาวแทรกเข้าไปในวัฒนธรรมดนตรีทุกภาคของไทย แต่รูปร่างและจังหวะในการตีอาจจะแตกต่างกันออกไป กลองยาวในวัฒนธรรมดนตรีอีสาน เป็นเครื่องดนตรีที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวอีสาน มีการสร้างขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมของท้องถิ่น ทั้งยังทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ โดยใช้บรรเลงในงานบุญงานเทศกาลรื่นเริง ใช้บรรเลงแห่ตี

ประกอบการขับร้อง และบรรเลงประกอบเครื่องดำเนินทำนอง เช่น พิณ แคน เป็นต้น ทำให้เกิดความสนุกสนาน ในปัจจุบันมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยทำให้มีเสียงดังมากขึ้น เพิ่มความสนุกสนาน และมีการร่ายรำประกอบทำให้วงกลองยาวอีสานได้รับความสนใจมากขึ้น (Karin, 2019, p. 255)

กลองยาวในภาคอีสานเป็นกลองที่มีชื่อเรียกว่า กลองก้นโองหรือกลองหาง หน้ากลองซึ่งด้วยหนังหน้าเดียว มีเชือกร้อยหนังหน้ากลองมัดติดกับตัวกลอง ลักษณะตัวกลองตอนท้ายจะมีลักษณะเรียวยาว มีหลายขนาด ตรงกลางกลองติดข้าวสุกผสมขี้เถ้าถ่วงเสียงกลองยาวให้น่าฟังยิ่งขึ้น กลองยาวใช้ตีนำขบวนแห่ในเทศกาลงานประเพณี 12 เดือน ได้แก่ เดือนอ้าย ใช้กลองยาวบรรเลงในงานปีใหม่ เดือนยี่ บรรเลงในขบวนแห่ผ้าป่าตามหมู่บ้านต่าง ๆ เดือนสามและเดือนสี่ ใช้แห่กัณฑ์หลอนในงานบุญผะเหวด เดือนห้า ใช้แห่ผ้าป่าสามัคคีในเทศกาลสงกรานต์ เดือนหกและเดือนเจ็ด ใช้กลองยาวแห่ในงานบวช งานบุญบั้งไฟ เดือนแปดเป็นเทศกาลเข้าพรรษา ใช้กลองยาวแห่เทียนเข้าพรรษา เดือนสิบสอง ใช้กลองยาวบรรเลงในงานบุญกฐินและงานลอยกระทง กลองยาวนิยมเล่นในภาคอีสานมีวิวัฒนาการที่แตกต่างกันตามยุคสมัย ระยะเวลาที่มีการช่วงชิงความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น จังหวัดมหาสารคามจึงหยิบยกกลองยาวขึ้นมาเป็นเอกลักษณ์ในช่วงกระตุ้นปีในการท่องเที่ยวไทย (Champadaeng, 2018, pp. 94-95)

การพ้องกลองยาวอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เดิมเป็นการตีกลองยาวในขบวนแห่เพื่อให้เกิดความครึกครื้นสนุกสนานในงานประเพณีสำคัญของท้องถิ่น ต่อมาได้จัดการประกวดกลองยาวทำให้เกิดการปรับปรุงรูปแบบการแสดง โดยเพิ่มกระบวนการพ้อง เครื่องแต่งกาย และการประยุกต์เครื่องดนตรีพื้นบ้านกับเครื่องดนตรีสากล โดยการสร้างกฎเกณฑ์ในการประกวด เพื่อให้สามารถสร้างแนวคิดในกระบวนการแสดงได้มากขึ้น การอนุรักษ์พ้องกลองยาวอำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในกลุ่มหรือชุมชนเดียวกัน ซึ่งใช้เวลาฝึกหัดจากทำพื้นฐาน ถึงทำพ้องที่สร้างสรรค์ขึ้นในการจัดการแข่งขันกลองยาวเป็นการอนุรักษ์การตีกลอง และจังหวะดนตรีท้องถิ่น ทำให้คณะวงกลองยาวของชุมชนรวมตัวกันฝึกซ้อมแลกเปลี่ยนความรู้ เกิดความสามัคคี เกิดความสนุกสนาน และความบันเทิง ในชุมชน (Moonsuan et al., 2013)

กลองยาวอีสานเป็นเครื่องดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของดินแดนชาวอีสาน ที่มีคุณค่าและความสำคัญที่อยู่คู่สังคมอีสานมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่มีคุณค่าแก่การสืบทอด แม้ว่าสังคมอีสานในปัจจุบัน ยังคงมีการสืบทอดการตีกลองยาวอีสานอยู่บ้าง แต่การสืบทอดทางวัฒนธรรมที่ผ่านมานั้น ไม่ค่อยได้รับความนิยมนับวันยิ่งจะสูญหายไป ผู้วิจัยจึงสนใจเครื่องดนตรีประเภทกลองยาวอีสาน และเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนการทำกลองยาวอีสานขึ้นมาใหม่ ทำให้เกิดความกลมกลืนที่เหมาะสมและทำให้เกิดความสัมพันธ์กันระหว่างจังหวะและลีลากระบวนการทำของกลองยาวอีสาน ที่สามารถสื่อให้เห็นถึงคุณค่าศิลปวัฒนธรรมของดนตรีพื้นบ้านอีสาน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างสรรค์จังหวัดและลีลากระบวนการทำกลองยาวอีสานแบบโบราณ
2. เพื่อสร้างสรรค์จังหวัดและลีลากระบวนการทำกลองยาวอีสานแบบประยุกต์

วิธีการดำเนินงานวิจัย

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยมีวิธีเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นขั้นตอน ดังนี้

1. เก็บข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นฐาน รูปแบบการแสดงกลองยาวอีสาน บริเวณพื้นที่ที่คณะกลองยาวอีสาน บพทบาทหน้าที่ของวงกลองยาวอีสาน งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในห้องสมุด และทางอินเทอร์เน็ต

2. เก็บข้อมูลจากหัวหน้าคณะกลองยาวอีสาน ดังนี้

2.1 นายยุทธการ รอดขันเมือง คณะลูกพระเจ้าใหญ่ไชยเชษฐา ต.บ้านจั่น อ.เมือง จ.อุดรธานี

2.2 นายภาณุวัฒน์ ชารีคุ้ม คณะลูกศิษย์พระเจ้าศรีสรรพรเพชรบุญฤทธิ์ ต.หนองวัวซอ

อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี

2.3 อาจารย์รักบรรชา พิมพะจันทร์ คณะศิลปอีสาน ต.ขามเรียง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม

3. รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์คณะกลองยาวอีสาน

4. จัดลำดับและเรียบเรียงข้อมูลเนื้อหางานวิจัย

ผลการวิจัย

การแสดงกลองยาวอีสานในยุคปัจจุบันได้นำหลาย ๆ อย่างมาประยุกต์ เพื่อให้ดูทันสมัยขึ้น นอกจากการใช้วงกลองยาวอีสานเป็นจุดขายแล้ว ยังขายความบันเทิงอื่น ๆ โดยใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน มาบรรเลงผสมวงด้วย เช่น พิณไฟฟ้า พิณเบสไฟฟ้า และอิเล็กทรอนิกส์ มาบรรเลงประกอบ และได้้นำเครื่องขยายเสียงเข้ามา เพื่อให้เสียงเครื่องดนตรีดังไกลมากขึ้น บางคนมีขบวนนางรำฟ้อนประกอบ มีการตกแต่ง ขบวนแห่ มีการใช้เครื่องแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น ส่วนในเรื่องการบรรเลงจังหวะ กระบวนการแสดง และรวมถึงการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านได้มีการคิดสร้างสรรค์ตามภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นของตน การแต่งกายในวงกลองยาวอีสาน ผู้บรรเลงจะสวมเสื้อม่อฮ่อม ผ้าขาวม้าโพกศีรษะ ผ้าแพรวาคาดเอว ใสใสร่างแบบสั้นเพื่อความสะดวกในการบรรเลง และมีเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงในวงกลองยาวอีสาน ดังนี้

1. เครื่องดนตรีดำเนินทำนอง ได้แก่ พิณไฟฟ้า 1 ตัว และพิณเบสไฟฟ้า 1 ตัว

2. เครื่องดนตรีประกอบจังหวะ ได้แก่ กลองยาวอีสาน 10 ใบ กลองรำมะนาอีสาน 4 ใบ ฉาบใหญ่

2 คู่ และฆ้องโหม่ง 1 ใบ

การกำหนดอัตราจังหวะตามหลักทฤษฎีดนตรีสากล เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจให้ดียิ่งขึ้นโดยผู้วิจัยได้บันทึกโน้ต เครื่องดนตรีในจังหวะต่าง ๆ ในอัตราจังหวะ 4/4 เพื่อให้ทราบถึงการดำเนินไปของกระบวนจังหวะตามแต่ละเครื่องดนตรี โดยผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นในภาพรวมของการบันทึกโน้ตของเครื่องดนตรีในวงกลองยาวอีสาน (Score) ดังนี้

กลองยาว เป็ง ปะ เป็ง ปะ

กลองรำมะนา ตึง ตึง ตึง ตึง

ฉาบใหญ่ แฉ่ แฉ่ แฉ่ แฉ่

ฆ้องโหม่ง โหม่ง โหม่ง โหม่ง โหม่ง

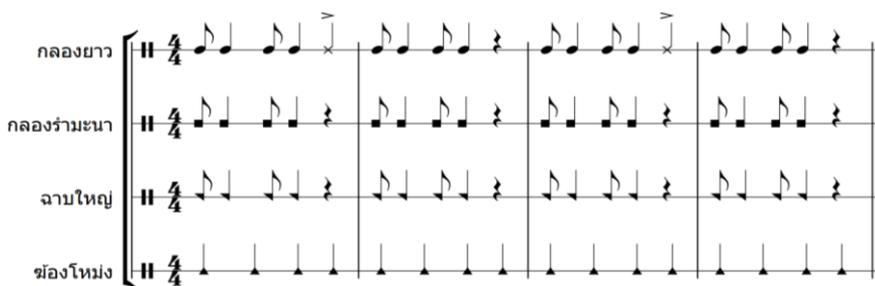
ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลงกลองยาวอีสาน ผู้วิจัยได้กำหนดสัญลักษณ์ในลักษณะต่าง ๆ เพื่อใช้แทนกลุ่มผู้บรรเลงเครื่องดนตรีแต่ละชนิด เพื่อแสดงทิศทางในการเคลื่อนที่ และการแปรแถวในลักษณะต่าง ๆ ของกระบวนท่าการบรรเลงกลองยาวอีสาน โดยมีสัญลักษณ์กลุ่มผู้บรรเลง ดังนี้

 ผู้บรรเลงกลองยาวอีสาน	 ผู้บรรเลงกลองรำมะนาอีสาน
 ผู้บรรเลงฉาบใหญ่	 ผู้บรรเลงฆ้องโหม่ง

1. การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสานแบบโบราณ

การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสานแบบโบราณ โดยนักดนตรีจะเล่นเครื่องดนตรีเองแล้ว ก็จะมีลีลากระบวนท่าพ้องประกอบการบรรเลง ทำให้เกิดความสวยงาม และมีลักษณะของการแปรแถว มีกลวิธีในการบรรเลงที่เป็นเอกลักษณ์ ทั้งจังหวะ และลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง การสร้างจังหวะกลองยาวอีสานแบบโบราณที่เป็นเอกลักษณ์ มีทั้งหมด 11 จังหวะ ได้แก่ 1) จังหวะเริ่ม 2) จังหวะส่ง 3) จังหวะไหว้ครู 4) จังหวะสลับแถว 5) จังหวะส่งเข้าจังหวะเปิดมือ 6) จังหวะเปิดมือ 7) จังหวะส่งเข้าจังหวะเตะย้อ 8) จังหวะเตะย้อ 9) จังหวะส่งเข้าจังหวะกากบาท 10) จังหวะกากบาท และ 11) จังหวะส่งแถวกากบาท โครงสร้างโน้ตที่ใช้ในการสร้างสรรค์จังหวะกลองยาวอีสานแบบโบราณ ซึ่งประกอบไปด้วยเครื่องดนตรี ดังนี้ 1) กลองยาว 2) กลองรำมะนา 3) ฉาบใหญ่ และ 4) ฆ้องโหม่ง

1.1 จังหวะเริ่ม

ภาพที่ 1 โน้ตจังหวะเริ่ม

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

จังหวะเริ่ม มีฉาบรำมะนา 3 ครั้ง เป็นการบ่งบอกถึงเริ่มการแสดง ฉ่องโหม่งจะตีขึ้น 4 ครั้ง เป็นการตั้งจังหวะ นักแสดงทุกคนจะย่อเท้าซ้ายตามจังหวะตก และใช้เท้าขวาเดินตามเท้าซ้าย

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงจะย่อเท้าซ้ายตามจังหวะเป็นแถวหน้ากระดาน แล้วแบ่งเป็นแถวตอน 3 แถวเดินขึ้นหน้าเวที

1.2 จังหวะส่ง

ภาพที่ 2 โน้ตจังหวะส่ง

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

เข้าจังหวะส่งนักแสดงแบ่งเป็น 3 แถว ยืนหยุดนิ่งการย่อท่า แล้วเข้าจังหวะส่ง นักแสดงจะติดเท้า ซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วสลับไปเท้าขวา 1 ครั้ง แล้วยืนหยุดนิ่ง นักแสดงโค้งคำนับ 1 ครั้ง แล้วตีฆ้องโหม่ง 1 ครั้ง นักแสดงทุกคนนั่งย่อเข้าแล้วหมุนไปทางขวา 1 รอบ พร้อมตีรัวเครื่องดนตรีของตนเอง แล้วหยุดนิ่งท่า ตั้งเข้า หลังจากนั้นนักแสดงทุกคนยืนขึ้น

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงตั้งเป็นแถวตอน 3 แถวยืนหยุดนิ่งด้านหน้าเวที

1.3 จังหวะไหว้ครู

ภาพที่ 3 โน้ตจังหวะไหว้ครู

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

จังหวะไหว้ครู จะเริ่มตีฆ้องโหม่ง 3 ครั้ง เป็นการเริ่มท่าที่เข้าจังหวะไหว้ครู เมื่อตีครบ 1 จังหวะสุดท้ายนักแสดงจะยกมือขึ้นไหว้อยู่ในระดับอก ส่วนท่าจะเริ่มย่อที่เท้าซ้ายแล้วตามด้วยเท้าขวาพร้อมกับจังหวะฆ้องโหม่ง แล้วหมุนไปทางซ้ายตามจังหวะครบ 4 ทิศ

ลักษณะการแปรแถว

จังหวะไหว้ครูนักแสดงตั้งเป็นแถวตอน 3 แถว เริ่มหมุนไปซ้ายมือจนครบ 4 ทิศ

1.4 จังหวะสลับแถว

ภาพที่ 4 โน้ตจังหวะสลับแถว

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

จังหวะสลั๊บแถว นักแสดงที่ตีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีसान จะถอยหลังไปตั้งเป็นแถวหน้ากระดาน โดยให้ฆ้องโหม่งอยู่ตรงกลาง และกลองรำมะนาอีसानแยกเป็นสองฝั่ง ส่วนกลองยาวอีसानและฉาบใหญ่ จะหันหน้าเข้าหากันแล้วเดินสวนกันให้ครบ 8 จังหวะ และจังหวะหมุนตัวกลับอีก 4 จังหวะ แล้วเดินสวนกันกลับอีก 8 จังหวะ และให้แถวขวามือหมุนตัวกลับมาอีก 4 จังหวะ นักแสดงทั้งหมดหันหน้าไปทางด้านขวาของเวที

ลักษณะการแปรแถว

ท่าสลั๊บแถว มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีसान ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่ เพื่อใช้ในการเดินสลั๊บแถวหรือเดินสวนแถว

1.5 จังหวะส่งเข้าจังหวะเปิดมือ

ภาพที่ 5 โน้ตจังหวะส่งเข้าจังหวะเปิดมือ

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

นักแสดงกลองยาวและฉาบใหญ่ จะหันหน้าไปทางด้านขวาของเวที ยืนหยุดนิ่งแล้วเข้าจังหวะส่ง นักแสดงจะดีดเท้าซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วสลั๊บไปเท้าขวา 1 ครั้ง แล้วนักหมุนตัวกลับหลังหันมา หันหน้าไปทางด้านขวาของเวที

ลักษณะการแปรแถว

ท่าจังหวะส่ง มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีसान ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่

1.6 จังหวะเปิดมือ

Musical score for 'จังหวะเปิดมือ' (Opening Hand Rhythm) in 4/4 time. The score consists of four staves: กลองยาว (Long Drum), กลองรำมะนา (Rama Na Drum), ฉาบใหญ่ (Big Chab), and ซอฆ้อง (Saw Hongs). The Long Drum and Big Chab play a rhythmic pattern of quarter notes and eighth notes. The Rama Na Drum plays a pattern of quarter notes. The Saw Hongs play a steady quarter-note accompaniment.

ภาพที่ 6 โน้ตจังหวะเปิดมือ

ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

จังหวะเปิดมือ นักแสดงกลองยาวตีกลอง 1 ครั้ง แล้วยกมือขวาเฉียงออกด้านข้างพร้อมสะบัดข้อมือ ส่วนมือฉาบจะตีฉาบ 1 ครั้ง แล้วแยกมือเฉียงออกจากกันทั้งสองข้าง ส่วนเท้าจะย่ำตามจังหวะฆ้องใหญ่ เริ่มด้วยเท้าซ้ายตามด้วยเท้าขวา ทุกเครื่องมือจะตีทึดละ 4 จังหวะ เมื่อตีครบ 4 จังหวะ แล้วหมุนทวนขวาตี 4 จังหวะ บรรเลงจนครบ 4 ทิศ

ลักษณะการแปรแถว

ทำจังหวะเปิดมือ มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องใหญ่และกลองรำมะนา อีสาน ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่ ให้หมุนด้านขวาตีละ 4 จังหวะ

1.7 จังหวะส่งเข้าจังหวะเตะย้อย

Musical score for 'จังหวะส่งเข้าจังหวะเตะย้อย' (Transition Rhythm) in 4/4 time. The score consists of four staves: กลองยาว (Long Drum), กลองรำมะนา (Rama Na Drum), ฉาบใหญ่ (Big Chab), and ซอฆ้อง (Saw Hongs). The Long Drum and Big Chab play a rhythmic pattern of quarter notes and eighth notes. The Rama Na Drum plays a pattern of quarter notes. The Saw Hongs play a steady quarter-note accompaniment.

ภาพที่ 7 โน้ตจังหวะส่งเข้าจังหวะเตะย้อย

ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

นักแสดงกลองยาวและฉาบใหญ่ จะหันหน้าไปทางด้านขวาของเวที ยืนหยุดนิ่งแล้วเข้าจังหวะส่ง นักแสดงจะตีเท้าซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วสลับไปเท้าขวา 1 ครั้ง แล้วนักแสดงกลองยาวและฉาบใหญ่ หมุนตัวกลับหลังหัน และหันหน้าไปทางด้านซ้ายของเวที

ลักษณะการแปรแถว

ท่าจิ้งหะส่ง มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีสาน ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่

1.8 จิ้งหะเตะย๋อ

ภาพที่ 8 โน้ตจิ้งหะเตะย๋อ

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

จิ้งหะเตะย๋อ นักแสดงทั้งหมดจะเตะเท้าซ้ายขึ้นหน้า 1 ครั้ง สลับมาตีตเท้าขวาไปด้านหลัง 1 ครั้ง และเตะเท้าซ้ายอีก 1 ครั้ง แล้วยืนนิ่ง ย่อเข้าขวาและเหวี่ยงเท้าซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้ง สลับมาย่อเข้าซ้ายและเหวี่ยงเท้าขวาไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วหมุนไปทางขวายืนนิ่ง ทำซ้ำทำนองนี้จนครบ 4 ทิศแล้วเข้าจิ้งหะส่ง

ลักษณะการแปรแถว

ท่าจิ้งหะเตะย๋อ มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีสาน ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่

1.9 จิ้งหะส่งเข้าจิ้งหะกากบาท

ภาพที่ 9 โน้ตจิ้งหะส่งเข้าจิ้งหะกากบาท

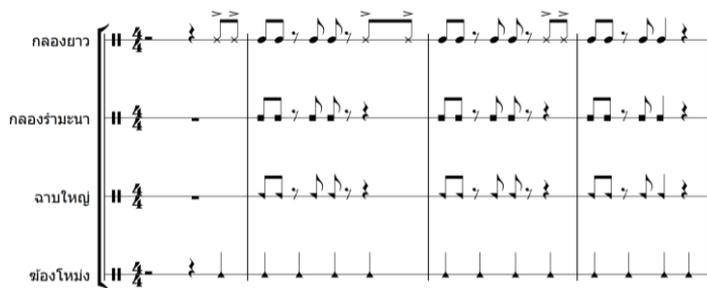
ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

นักแสดงกลองยาวและฉาบใหญ่ จะหันหน้าไปทางด้านหน้าของเวที ยืนหยุดนิ่งแล้วเข้าจังหวะส่ง นักแสดงจะติดเท้าซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วสลับไปเท้าขวา 1 ครั้ง แล้วนักแสดงทั้งหมดยืนหยุดนิ่ง

ลักษณะการแปรแถว

ทำจังหวะส่ง มีแถวเป็น 2 ลักษณะ คือ แถวหน้ากระดานจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีสาน ส่วนแถวตอนจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่

1.10 จังหวะกากบาท

ภาพที่ 10 โน้ตจังหวะกากบาท

ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

จังหวะกากบาท ฆ้องโหม่งจะยืนอยู่จุดตรงกลางของเวที และกลองรำมะนาอีสานจะยืนหันหลังให้กับฆ้องโหม่งอีสานเป็น 4 ทิศ ส่วนกลองยาวและฉาบใหญ่ จะยืนแถวละ 3 คน เป็นรูปกากบาทเท้าซ้ายจะย่อจังหวะตามฆ้องโหม่ง นักแสดงจะย่อเท้าซ้ายไปทางซ้ายแทนตำแหน่งแถวซ้ายมือ พอถึงจุดทุกเครื่องมือจะบรรเลงจังหวะส่ง

ลักษณะการแปรแถว

ทำจังหวะกากบาท มี 2 ลักษณะ คือ วงกลมที่อยู่ด้านในจะมีฆ้องโหม่งและกลองรำมะนาอีสาน ส่วนแถวที่เป็นกากบาทจะมีกลองยาวและฉาบใหญ่

1.11 จังหวะสังแถวกากบาท

ภาพที่ 11 โน้ตจังหวะสังแถวกากบาท

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

นักแสดงกลองยาวและฉาบใหญ่ จะหันหน้าไปทางด้านหน้าของเวที ยืนหยุดนิ่งแล้วเข้าจังหวะส่ง นักแสดงจะตีเท้าซ้ายไปด้านหลัง 1 ครั้งแล้วสลับไปเท้าขวา 1 ครั้ง แล้วนักแสดงทั้งหมดยืนหยุดนิ่ง แล้วยกมือขึ้นฟ้อนทั้ง 2 ข้างพร้อมหมุนไปทางขวามือ 1 รอบ แล้วยืนหยุดนิ่งและเข้าจังหวะย้ำเท้าซ้ายต่อ

ลักษณะการแปรแถว

กลองรำมะนาอีसानจะอยู่ใน ส่วนกลองยาวและฉาบใหญ่จะหมุนตัวเองอยู่ในแถวกากบาท

2. การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีसानแบบประยุกต์

การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีसानแบบประยุกต์ เป็นการผสมผสานจังหวะกลองยาวเข้ากับการบรรเลงพิณอีसान และพิณเบสไฟฟ้าแบบร่วมสมัย ซึ่งรูปแบบของลายและบทเพลงที่นำมาใช้ในการบรรเลงประกอบ เป็นลายพื้นบ้านอีसानแบบดั้งเดิม และเพลงลูกทุ่งหมอลำที่ได้รับความนิยม โดยนำทั้งบทเพลงเก่าที่มีความไพเราะสนุกสนาน นำมาผสมผสานกับลายพื้นบ้านอีसानแบบประยุกต์ เพื่อให้ผู้รับชมรับฟังเกิดอรรถรสและมีความน่าสนใจมากขึ้น โดยพิจารณาจากความเหมาะสมเพื่อให้เข้ากับรูปแบบของจังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีसान ซึ่งมีบทเพลงและลายพื้นบ้านอีसान ดังนี้ 1) เพลงจดหมายสามซอง 2) เพลงอินเต๋ย 3) เพลงร่วมสมัย 4) ลายลำซิ่ง และ 5) ลายซึ้ง

โครงสร้างโน้ตที่ใช้ในการสร้างสรรค์จังหวะกลองยาวอีसानแบบประยุกต์ ซึ่งประกอบไปด้วยเครื่องดนตรี ดังนี้ 1) กลองยาว 2) กลองรำมะนา 3) ฉาบใหญ่ 4) ซอฆ้อง 5) พิณไฟฟ้า 6) พิณเบสไฟฟ้า

2.1 เพลงจดหมายสามซอง

ภาพที่ 12 โน้ตจังหวะเพลงจดหมายสามซอง

ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

นักแสดงทั้งหมดจะเตะเท้าซ้ายไปด้านหลังแล้วดึงเท้ากลับ สลับเป็นเท้าขวา ให้ยกเท้าขวาเป็นลักษณะเหมือนการเตะตะกร้อ

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงทั้งหมดจะเดินขึ้นหน้าเวที โดยแถวขวามือและซ้ายมือจะเดินตามฉาบใหญ่ ส่วนแถวตรงกลางจะเดินตามซอโหม่ง

2.2 เพลงอินเดีย

ภาพที่ 13 โน้ตจังหวะเพลงอินเดีย

ลีลากระบวนทำประกอบการบรรเลง

นักแสดงทั้งหมดจะไขว้เท้าซ้ายไปด้านหลัง สลับกับเท้าขวาตามจังหวะ ย่อตัวเพียงเล็กน้อย เมื่อครบทำนองเพลงให้หมุนตัวกลับมาทางด้านขวา

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงแบ่งเป็นลักษณะวงกลม 2 วง ด้านในจะมีกลองรำมะนาอีสานและฆ้องโหม่ง ส่วนวงกลมด้านนอกจะมีกลองยาวอีสานและฉาบใหญ่

2.3 เพลงร่วมสมัย

ภาพที่ 14 ไม้ตัจงหะเพลงร่วมสมัย

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

นักแสดงทั้งหมดจะย่อท่าซ้ายตามจังหวะ จากวงกลมมาเป็นแถวตอน 3 แถว เพื่อส่งเข้าล่ายลำซิ่ง

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงตั้งเป็นแถวตอน 3 แถว

2.4. ลายลำซิ่ง

ภาพที่ 15 ไม้ตัจงหะลายลำซิ่ง

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

นักแสดงทั้งหมดจะเตะเท้าซ้ายไปด้านหน้าแล้วดึงเท้ากลับ สลับเป็นเท้าขวาให้ยกเท้าขวาเป็นลักษณะเหมือนการเตะตะกร้อ ในท่าจังหวะลายลำซึ่ง นักแสดงจะแสดงทีละ 4 จังหวะ เมื่อครบ 4 จังหวะ นักแสดงทั้งหมดจะหมุนไปทางด้านขวา

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงตั้งเป็นแถวตอน 3 แถว

2.5 ลายเซิ้ง

ภาพที่ 16 โน้ตจังหวะลายเซิ้ง

ลีลากระบวนท่าประกอบการบรรเลง

นักแสดงทุกคนจะย่อเท้าซ้ายตามจังหวะตก แล้วใช้เท้าขวาเดินตามเท้าซ้าย แบ่งแถวออกเป็น 2 แถว แยกออกซ้ายขวา และรวมแถวเป็นแถวหน้ากระดาน จะแสดงจะบรรเลงจนถึงสิ้นสุดของท่านอง เข้าจังหวะส่งนักแสดงจะดีดเท้าขวาไปด้านหลัง 1 ครั้ง แล้วสลับไปเท้าซ้าย 1 ครั้ง และหมุนไปทางขวา 1 รอบ ยืนหยุดนิ่ง

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงแยกออกเป็น 2 แถว ย่อเท้าตามจังหวะ และตั้งแถวใหม่เป็นแถวหน้ากระดาน

จังหวะสี่ จบการแสดง

ภาพที่ 17 โน้ตจังหวะสี่ จบการแสดง

ลักษณะการแปรแถว

นักแสดงตั้งเป็นแถวหน้ากระดาน จบการแสดงนักแสดงโค้งคำนับ

บทสรุป

งานวิจัยเรื่องการสร้างสรรค้จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างสรรค้จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน สำหรับการเรียนการสอน และการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน ซึ่งผู้วิจัยชอบในการแสดงกลองยาวอีสาน และนำมาเป็นแรงบันดาลใจ ทำให้เกิดผลงานการสร้างสรรค้จังหวะและลีลากระบวนท่าแบบใหม่ สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางดนตรีพื้นบ้านอีสาน และการผสมผสานของดนตรีพื้นบ้านอีสาน โดยผู้วิจัยได้กำหนดเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสาน ดังนี้ กลองยาว 10 ใบ กลองรำมะนาอีสาน 4 ใบ ฉาบใหญ่ 2 คู่ ซ้องโหม่ง 1 ใบ พิณไฟฟ้า 1 ตัว และพิณเบสไฟฟ้า 1 ตัว

การสร้างสรรค้จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน แบ่งรูปแบบการบรรเลงออกเป็น 2 รูปแบบ ดังนี้ รูปแบบที่ 1 การสร้างสรรค้จังหวะกลองยาวอีสานแบบโบราณ มีทั้งหมด 11 จังหวะ ได้แก่ 1) จังหวะเริ่ม 2) จังหวะสี่ 3) จังหวะไหว้ครู 4) จังหวะสลั้แถว 5) จังหวะสี่เข้าจังหวะเปิดมือ 6) จังหวะเปิดมือ 7) จังหวะสี่เข้าจังหวะเตะย้อ 8) จังหวะเตะย้อ 9) จังหวะสี่เข้าจังหวะกากบาท 10) จังหวะกากบาท และ 11) จังหวะสี่แถวกากบาท รูปแบบที่ 2 การสร้างสรรค้จังหวะกลองยาวอีสานแบบประยุกต์ เป็นการผสมผสานจังหวะกลองยาวเข้ากับการบรรเลงพิณอีสาน และพิณเบสไฟฟ้าแบบร่วมสมัย ซึ่งรูปแบบของลายและบทเพลงที่นำมาใช้ในการบรรเลงประกอบ เป็นลายพื้นบ้านอีสานแบบดั้งเดิม และเพลงลูกทุ่งหมอลำ ที่ได้รับความนิยม และนำมาผสมผสานกับลายพื้นบ้านอีสานแบบประยุกต์ เพื่อให้ผู้รับชมรับฟังเกิดอรรถรส และมีความน่าสนใจมากขึ้น ซึ่งมีบทเพลงและลายพื้นบ้านอีสาน ดังนี้ 1) เพลงจดหมายสามซอง 2) เพลงอินเต้ย 3) เพลงร่วมสมัย 4) ลายลำซิ่ง และ 5) ลายซึ้ง ลักษณะการแปรแถวมี 5 ลักษณะ ได้แก่

การแปรแถวแบบที่ 1 แถวหน้ากระดาน

การแปรแถวแบบที่ 2 แถวตอนเรียงสาม

การแปรแถวแบบที่ 3 แถวตัวยู

การแปรแถวแบบที่ 4 แถวกากบาท

การแปรแถวแบบที่ 5 หน้าหน้าเข้าวงกลม

การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน ซึ่งประกอบไปด้วยจังหวะทั้งหมดมี 16 จังหวะ ลีลากระบวนท่าทั้งหมดมี 19 ท่า และลักษณะการแปรแถวมี 5 ลักษณะ

การอภิปรายผล

การสร้างสรรค์จังหวะและลีลากระบวนท่ากลองยาวอีสาน ผู้วิจัยตระหนักถึงความงามทางด้าน ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน และลายต่าง ๆ มาประยุกต์ให้เกิดท่วงทำนองที่สื่ออารมณ์หลายรูปแบบ โดยดนตรีเป็นส่วนหนึ่งของงานศิลปะ ที่สื่อถึงความงามทางด้านเสียง เป็นผลงานทางทักษะที่ผ่านกระบวนการ ทางปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจที่เป็นพื้นฐาน และเป็น แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ

ในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านดนตรีพื้นบ้านอีสาน เรื่องการสร้างสรรค์จังหวะและกระบวนท่า กลองยาวอีสาน เป็นการสร้างผลงานในรูปแบบใหม่ โดยการนำกระบวนจังหวะกลองยาว และใช้ทฤษฎี การสร้างสรรค์ดนตรีมาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์จังหวะและกระบวนท่ากลองยาวอีสานรูปแบบใหม่ เช่นเดียวกับ Phimprajun (2022) ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนารูปแบบการแสดงวงกลองยาวศิลป์อีสาน โดยประกอบด้วย เครื่องดนตรีที่ใช้ในวงศิลป์อีสาน การเทียบเสียงกลองยาว วิธีการบรรเลงให้เกิดเสียง ที่ต้องการ การวางมือตีกลองรำมะนา พิธีไหว้ครู การแต่งกาย รูปแบบและเทคนิคการตีกลองยาว การแสดง วงกลองยาวศิลป์อีสาน สามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการแสดงวงกลองยาวจังหวะกลอง โบราณ โดยก่อนเข้าการแสดงกลองยาวศิลป์อีสานด้วยจังหวะกลองยาวโบราณ โดยยึดจังหวะของกลองยาว ศิลป์อีสานที่มีอยู่แล้วมาเรียงรูปแบบจังหวะใหม่ 2) รูปแบบการแสดงวงกลองยาวจังหวะประยุกต์ ประกอบด้วย ลายสร้อยทางอุบลออกตั้งหวาย ออกซิ่ง ต่อด้วยคีย์บอร์ดลำซิ่ง โดยยึดโครงสร้างลายลำเพลิน ในการบรรเลงคีย์บอร์ด เบส จะใช้บันไดเสียง Cm ในการบรรเลง นักแสดงจะมีการแปรแถวตลอดการแสดง เช่นเดียวกับ Paendee (2019) ได้ศึกษารูปแบบการแสดงของวงกลองยาววงเอกทันต์และวงคิวนุต ได้มีการ นำรูปแบบการสร้างสรรค์ที่ยังคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของการรำเถิงของกรมศิลปากร โดยมีรูปแบบที่โดดเด่น และแปลกใหม่ ดังนี้ 1) การใช้สีขวงในการประพันธ์บทร้องเพื่อแสดงเอกลักษณ์และเป็นที่จดจำต่อผู้ชม 2) มีการต่อตัวและการตีลังกาในการแสดง 3) ใช้ลีลาท่ารำเป็นการผสมผสานของการแสดงในภาคกลาง หลายประเภท ได้แก่ รำกลองยาวชาวบ้าน รำเถิง รำแม่บทเล็ก รำแม่บทใหญ่ การละเล่นลาวกระทบไม้

และร่างมาตรฐาน 4) การใช้รูปแบบการแปรแถวหลักที่พบ 9 แบบ ได้แก่ แถวตอน แถววงกลม แถวปากพั้ง แถวหน้ากระดาน แถวครึ่งวงกลม แถวเฉียง แถวตัวเอ แถวตัวดับเบิลยู และแถวตั้งซุ้ม สามารถใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์การแสดงกลองยาวเพื่อการประกวด อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนหรือกลุ่มคนที่สนใจแข่งขันกลองยาวมีความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาารูปแบบการแสดงกลองยาวต่อไปในอนาคต

References

- Champadaeng, S. (2018). Long drums in the culture Ways, Wapipathum district Mahasarakham province. *Journal of Fine and Applied Arts Khon Kaen University*, 10(1), 91-109. <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fakku/article/view/137738>
- Karin, K. (2019). The Development patterns of “Glong Yao Performing” in Mahasarakham Province. *Humanity and Social Science Journal, Ubon Ratchathani University*. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/human_ubu/article/view/182567
- Kotkanta, M. (2021, August 19). *Klong khrueng dontri praphet ti* [Drums, a percussion instrument]. IsanGate. <https://www.isangate.com/new/20-art-culture/acting/957-klong-drum.html>
- Moonsuwan, T., Chansuwan, P., & Chantamala, O. (2013). The development of Fon Klong Yao of amphoe Wapi pathum, changwat Mahasarakham. *Journal of the Humanities and Social Sciences Mahasarakham University*, 32(4), 70-76. <https://opac01.rbru.ac.th/multim/journal/00796.pdf>
- Paendee, N. (2019). *Klong Yao troupe competition organized by department of cultural promotion, ministry of culture* [Master's thesis, Chulalongkorn University]. Chulalongkorn University Intellectual Repository <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/69702>
- Phimprajun, R. (2022). *Guidelines for development Sin E-san Klong Yao Preferment Style* [Master's thesis, Mahasarakham University]. <http://202.28.34.124/dspace/handle/123456789/1810>
- Phonkhet, Y. (n.d.). *Khrueng dontri phuen ban Isan praphet kam kap changwa wong ponglang* [Isan traditional musical instruments that control the rhythm in the Pong Lang band]. Roi-et College of Dramatic Arts. https://media.bpi.ac.th/admin/attach/w2/f20180927174205_YV5j3ZiXgV.pdf
- Sudsanan, T. (2022, May 13). *Klong Yao Isan* [Isan Long Drum]. Thang Isan. <https://e-shann.com/กลองยาวอีสาน%ef%bb%bf/>